

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 6, Sayı: 20, Mart 2019, s. 1-23

Doç. Dr. Özlem ERCAN

Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemercan@uludag.edu.tr

AŞK KELİMESİNİN DEĞİŞEN İMLÂSI

Özet

“Şiddetle sevme, şiddetli ve yakıcı sevgi” anlamlarına gelen Arapça kökenli ‘aşk, Osmanlı dönemi Türk edebiyatı metinlerinde sıklıkla kullanılan bir kelimedir. Klasik şairin en fazla bahsettiği konunun aşk olması sebebiyle hemen her metinde karşılaşılan ‘aşk kelimesi, Arapça ‘ışk kelimesinden zaman içinde ‘aşka dönüşmüştür. Böyle bir değişim yaşanmış olmasına rağmen çeviri-metinlerde çalışılan eserin dönemi göz ardı edilerek ‘aşk imlâsı daha fazla tercih edilmiştir.

Makalede Türkçedeki alıntı kelimelerin Klasik şairlerin metinlerinde imlâyâ nasıl yansıdığı ve aynıla başlayan kelimelerin sözlüklerdeki kullanımları irdelendikten sonra ‘aşk kelimesinin sözlükler, Osmanlı Türkçesi ders kitapları ve yabancıların kaleme aldığı gramer kitaplarındaki imlâsı incelendi. Çeşitli yüzyıllara ait harekeli metinlerde ‘aşk kelimesinin tarihî seyri takip edilerek söz konusu değişimin ayak seslerinin XVII. yüzyıl metinlerinde duyulmaya başlandığı ancak ‘ışk>‘aşk değişiminin kesin olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği tespit edildi. Bununla birlikte değişimin sebebi, kelimenin konuşma dilindeki kullanımının edebî metne yansımaları olarak belirlendi.

Anahtar Kelimeler: aşk, ışk, imlâ, müstensih, Klasik Türk Edebiyatı.

SPELLING CHANGES IN THE WORD “ASK”

Abstract

“Ask” is a word of Arabic origin and it means “severe and burning love.” “Ask” is the most popular subject which is narrated by classic poets. So it is possible to encounter this word in any text. Arabic “ışk” has turned into “ask” in course of time. Despite such a change in translation texts “ask” has been preferred to “ışk” ignoring work’s period.

We discussed how quoted words in Turkish is reflected to spelling in poet’s

works and how the words beginning with “ayın” takes place in dictionaries. After then we examined spelling of in the word “ask” in dictionaries, Ottoman Turkish textbooks and grammer books which is written by foreign authors. Historical development of in word of “ask” is followed in texts with vowel point from different centuries. As a result of this isk>ask exchange begins in the 17th century but certain exchange comes true in the 19th century.

Keywords: ask, isk, spelling, scribal, Classical Turkish Literature.

GİRİŞ

Alıntı kelimelerin dilde varoluş sebepleri çeşitlilik gösterir. Genel etkin sebep; değişim olmakla birlikte sosyal hayattaki köklü değişiklikler, din ve medeniyet dairesindeki değişiklikler, tercüme faaliyetleri, alfabe değişiklikleri, geri kalmışlık, dil bilinci eksikliği, çok coğrafya değiştirmek, dilin türetme yapısının kısırlığı, bilimsel ve teknolojik yenilikler ile özenti kişilerin beğenilme arzusu diğer sebepler içinde sayılabilir. (Buran 2001: 79)

Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de pek çok alıntı kelime mevcuttur. En çok kelime düzeyinde gerçekleşen bu alıntılar, Türkçenin tarih boyunca temasta bulunduğu dillerden olmak kaydıyla ve dilin çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi sebebiyle (Karaağaç 2002: 99) yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Türkçenin gücü bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü Türkçeye giren alıntı kelimeler Türkçenin ses yapısına uymakta hatta bazen tanınmayacak hâle gelerek aslı şeklinden uzaklaşmaktadır. (İpek 2009: 1560) Bu yüzden sözlük bilimi, biçim bilim ve söz dizimsel özellikler göz önüne alınarak alıntı öğeler belirlenmeli ve alıntı kelimelerin yaşadığı serüven uzun uzun incelenmelidir. (Durmuş 2004: 2)

Hiç kuşkusuz hem alıntı hem de Türkçe kelimelerin yaşadığı değişimler çok çeşitli şekillerde seyretmektedir. Bunlardan biri Osmanlı Türkçesinin tarihî seyri içinde hem kök hecelerde hem Arapçadan ve Farsçadan alıntı kelimelerde görülen ünlü değişimleridir. Meselâ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kök hecede “i” bulunduran “biş, irken, gice, iş, yidi, vir-, yil-...” gibi kelimeler ölçünlü Türkiye Türkçesinde e’li olarak kullanılmıştır. Arapça-Farsça alıntı kelimelerde de böyle bir değişim gözlenmiştir. “î~i>e ve e>i geçişi olan bazı kelimelere misal verilecek olursa “dîv~dev, seyl~sîl>sel, çerâğ~çirâğ>çıra...” sayılabilir. (Duman 1999: 65-66)

Göze çarpan bir başka değişim ise kelimelerin ölçünlü dildeki kullanımlarının yanı sıra telaffuz şekillerinin de metin içinde yer bulması ile gerçekleşmiştir. Bu durum Osmanlı döneminde imlâda çok biçimlilik olarak kendini gösterir. Özellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen, ses olayına uğrayarak Türkçenin ses yapısına göre değişip Türkçeleşen bazı kelimeler takip edilince mevcut değişimlerin nasıl olduğu gözlemlenebilmektedir. “Cehûd, divât, funduk, hamîr, galebek, kâ'im-i makâm, hinnâ...” gibi kelimelerin Türkçeleşme süreçleri incelendiğinde kelimelerin birden fazla telaffuzu ile karşılaşmaktadır. (Kartallıoğlu 2016: 104-106)

Bu noktada “Hem Türkçe hem de alıntı kelimeler, Türkçenin ses yapısına uygun şekilde telaffuz edilirken acaba müstensihlerin kalemindeki bu kelimeler imlâya nasıl yansımıştır?” sorusu cevaplanmalıdır. Böylece telaffuz-implâ bağımlı anlamak mümkün olacaktır. Eğer yazmalar incelenirse müstensihlerin ağız özelliklerini yani kendi yörelerine uygun telaffuz

TİDSAD

şekillerini istinsah ettikleri eserlere aktardıkları görülecektir. Meselâ İbn-i Abbas'tan rivayet edilen *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesinin Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan nüshasında araştırmacı tarafından “gündür” kelimesinin “göndür” şeklinde yazılması (Gümüş 2014: 251), bu ve buna benzer misaller müstensihlerin ağız özelliklerinden kaynaklı farklı imlâlar sergilediklerine dair örnekler içindedir. Yani bazen müstensihler ister Türkçe ister alıntı olsun kelimeleri, özgün şekilleriyle değil de kendi telaffuz ettikleri gibi yazmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple metinlerde Klasik Osmanlı Türkçesi dil bilgisine aykırı olan sayıca fazla imlâ hatalarıyla karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır. (Filiz, Bülbül 2006: 11) Ancak ölçünlü dile aykırı özellikler gösteren bu metinler, o devirlerden kalma ses kayıtları olmadığına göre, ölçünlü hâle gelmiş edebî dil ve imlâ özellikleri gösteren eserlerin aksine geçmiş konuşma dili hakkında bilgi verebilecek özellikler sergilemektedir. (Duman 2008b: 190-191)

Telaffuz-implâ ilgisi olmamasına rağmen kafiyeye uygun biçimde yerel söyleyiş zevkinin kullanılması, kelimelerin farklı sebeplerden dolayı ölçünlü dilin dışına çıkabileceğini de göstermektedir. Meselâ özgün hâli kâfir (كافر) olan kelimenin farklı bir ağızda kâfer şeklinde okunması (Ercan 2014: 72) müellifin ağız özelliği hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır:

Revnaķı pāzār-ı ‘aşkıñ bāde vü sāğardadır

Neş’esi cām-ı Cemiñ zîr-i leb-i dil-berdedir G. 117 / 1

Dāğ-ı hūsn-i ‘āriyet bir sebze-i h̄vābidedir

Neş’e-i şubh-ı kıyāmet ol haṭ-ı kâferdedir G. 117 / 4 (Ercan 2014: 427)

Her ne kadar yapılan metin çalışmalarında belli bir ölçün yakalayabilmek adına zaman zaman araştırmacılar, metin içinde yer alan telaffuza dayalı imlâları göz ardı etseler de söz konusu bu uyumsuzlukların müellif ya da müstensihlerin ağız özelliklerini yansıttığı unutulmamalıdır. Meselâ aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi kalın sıradan köke ince sıradan ek getiren müellif, bölgesel dil özelliğini eserine yansıtmakla birlikte telaffuzda bir ölçün olmadığını ispatlamakta (Duman 2008a: 19-20) ve “tutıcak” olarak yazılması gereken kelimeyi “tuticek” şeklinde yazarak imlâ ile telaffuz arasındaki bağı ortaya koymaktadır:

İy Hişālî çekme ğamm aġyārdan

Tuticek yüküñ nihāyet ala bāc G. 32 / 5 (Hisālî, *Divan*, 16b)

Bazen müellif ya da müstensihlerin metinde harekeye yer vermedikleri hâlde, belki de bilhassa ağız özelliklerini göstermek adına, bazı kelimeleri harekeleyerek kaydetmeleri de ilginçtir. Yine aynı *Divan*'dan bir misal verilecek olursa müellif ya da müstensih, ağız özelliğini metne aktararak “birāder” kelimesini “bürāder” olarak harekelemiştir:

Ya‘ķüb-ı dili külbe-i aḡzāna düşürme

Yûsuf gibi çāh-ı ğama gel şalma bürāder G. 68 / 2, (Hisālî, *Divan*, 23a)

Müellif ve müstensihlerin imlâda yaptıkları birtakım tasarruflara rağmen metin üzerinde çalışan araştırmacılar arasında ünlü harflerin yer almadığı eski metinlerde kelimeleri ve ekleri okuma konusunda tereddütler doğmuştur. Bugün için bir zorluk olarak görülen bu durum,

TİDSAD

geçmişte bazı kazanımlar da doğurmaktaydı. Arap harflerinin kullanıldığı ilk zamanlardan beri söz konusu alfabe de ünlülerin yazılmaması hangi coğrafyada olursa olsun her okuyucunun ya da müellifin kendi telaffuzuna daha geniş bir alan sağlamıştı. Hatta ünsüzlerin farklı telaffuzu da mümkün olabilmekteydi. Söz konusu kullanım, bir misalle aydınlatılacak olursa Hasanoglu'nun aşağıdaki beytini İstanbul'daki bir okuyucu ile Azerî sahasındaki bir okuyucu farklı telaffuz etme imkânına sahipti:

Apardı *gönlümi* bir hoş *kamer* yüz cân-fezâ dilber

Ne dilber dilber-i şâhid ne şâhid şâhid-i server

Apardı *könlümi* bir hoş *kemeryüz* cân-fezâ dilber

Ne dilber dilber-i şâhid ne şâhid şâhid-i server

Öte yandan Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de devam eden ünlülerin yazılmamasına dayalı imlâ özelliği, Tanzimat'tan sonra yazılan gramer kitaplarında yapılan tartışmalarla farklılık kazanarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra imlâ-telaffuz birliğine doğru bir yönelim sağlamıştır. (Kartallıoğlu 2008: 449-450)

A. Aynla Başlayan Kelimelerin İmlâsı

Türkiye Türkçesi açısından değerlendirildiğinde aynla başlayan Arapça kelimeler /a/, /i/, /u/ ünlüleri ile başlayıp çok az örnekte ayın, Arapça için yabancı olan /ı/, /o/, /ö/, /ü/ ünlülerine dönüşmüştür. Aynın sesiyle başlayan bazı kelimelerin başında düz geniş art ünlü /a/, düz dar art ünlü /ı/ ile; dar yuvarlak art ünlü /u/ dar yuvarlak ön ünlü /ü/ ile nöbetleşmektedir. Mesela 'ışk>'aşk, 'ıyân>'ayân, 'ıyâl>'ayâl, 'umrân>'ümrân, 'uryân>'üryân, 'unvân>'ünvân, 'İrâk>'İrâk, 'ırk>'ırk, 'ırsî>'ırsî, 'ırz>'ırz, 'Umer >'Ömer, 'umr>'ömür, 'uzr >'özü, 'uşr>'öşür (Altun 2012: 60), 'ıyâr>'ayâr, gibi kelimeler bu değişime verilebilecek örneklerdir. Bunlardan başka 'ayş>'ış, 'ıyd>'id gibi kelimelerde de değişim görülmektedir.

Tüm bu kelimeler, sözlüklerden incelendiğinde aslında var olan değişimin metinlere telaffuzdan ya da günlük konuşma dilinden yansıdığı anlaşılmaktadır. Söz gelimi *Kâmus-ı Türkî* (Şemseddin Sâmî 1319: 957) ve *Yeni Türkçe Lugat*'ta (M. Bahaddin 1928: 488) 'ıyân olarak harekelenen kelimenin imlâsına dair müelliflerin düştüğü not "Zebânzedî 'aynın fethiyledir." yani "Alışılmış dilde, ayın harfinin fethi ile (a harfiyle) okunur." şeklindedir.

Kâmus-ı Osmânî'de (Mehmed Salâhî Bey 1315: 156) 'ıyâl sözcüğü için yapılan açıklama ise aynı eğilimin devam ettiğini göstermektedir: "Feth-i 'ayn ile telaffuz idilir." Bir başka kelime 'ıyâr için ise *Lugat-ı Nâcî*'de (Muallim Nâcî 1308: 545) "Muḥāverātda feth ile okunur."; *Kâmus-ı Osmânî*'de (Mehmed Salâhî Bey 1315: 156) "Muḥāverātda feth ile isti' māl olunur." ve *Yeni Türkçe Lugat*'ta (M. Bahaeddin 1928: 488) "Zebânzedî 'aynıḡ fethiyledür." denilmektedir. Kısaca kelimeler hakkında "Konuşmalarda feth ile okunur yani a ile telaffuz edilir." bilgisi verilmektedir.

'Ayş ve 'ıyd kelimelerinde de durum farklı değildir, yalnız bu kelimelerde ünlüde değişim olmayıp baştaki ünlü ve y, i'ye dönüşmektedir. Sözlüklerde değişimin yaşandığı saha olarak yine günlük dil gösterilmektedir: 'Ayş için *Kâmus-ı Türkî*de (Şemseddin Sâmî 1319:

957) “Zebānzedi ‘aynıñ kesriyledür.”; *Lugat-ı Nâcî*’de (Muallim Nâcî 1308: 546) “Muḥāverâtda kesr ile kullanılır.”; *Kâmus-ı Osmânî*’de (Mehmed Salâhî Bey 1315: 149) “Muḥāverâtda kesr ile kullanılır.”; *Yeni Türkçe Lugat*’ta (M. Bahaeddin 1928: 488) “Zebānzedi ‘aynıñ kesriyledür.” denilmektedir. Bu bilgilerin aksine Ali Seydî, *Resimli Kâmus-ı Osmânî*’de (1333: 701) “Doğrusu ‘aynıñ fetḫi ileddür.” diyerek diğer sözlüklere ters düşer ve kelimeyi “‘ış” olarak benimsetir. Ancak “‘ayş” maddesi de sözlükte (1333: 696) mevcuttur.

Gerek Arap harfli Türkçe metinlerde gerekse çeviri-yazılı metinlerde, hem alışılmış imlâyı koruma çabası hem de telaffuz farklılıklarının yazıya aksettirilmesi sebebiyle bazı Türkçe veya alıntı kelimelerin tek şekilli olmadıkları, gelişmeli şekilleri yanında kalıplaşmış imlâlarının da görüldüğü tespit edilmiştir. (Duman 2008c: 178) Bu gerçekten yola çıkarak çalışmada ‘ışk> ‘aşk değişiminin ne şekilde gerçekleştiği, var olan metin çalışmalarında da bu kelimenin çeviri-yazıya nasıl aktarıldığı ve ne olması gerektiği hakkında da görüşler bildirilecektir. “Her kelimenin kendi tarihi vardır.” (Tulum 2002: 948) görüşünden hareketle ‘aşk kelimesinin seyri takip edilecektir.

B. Aşk Kelimesinin Sözlükler, Osmanlı Türkçesi ve Gramer Kitaplarındaki İmlâsı

‘Aşk kelimesinin imlâsı için sözlükler dikkate alındığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere H. 1315 / M. 1897 tarihli sözlükten başlayarak günümüz sözlüklerine doğru tarihsel bir sıralama gözetilmiştir. Sözlük maddelerinde müellifler, kelimenin aslının aynın kesriyle yani ‘ışk şeklinde okunması gerektiğini vurgulamalarına rağmen harekeli şekilde kelimeyi ‘aşk olarak kaydetmişlerdir. Sözlüklerin tarihleri göz önüne alındığında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ‘ışk> ‘aşk değişiminin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum daha sonra incelenecek metinlerde de kendini göstermektedir:

Tablo 1. Kelimenin Sözlüklerdeki Kullanımı

Sözlüğün Adı	Müellifi	Tarihi	Sözcüğün İmlâsı	İmlâ Bilgisi
Eski Harfli Osmanlı Türkçesi Sözlükleri				
1. Lugat-ı Nâcî	Muallim Nâcî	H. 1308 / M. 1890	‘aşk (s. 537)	Fi’l-aşl ‘aynıñ kesriyledir. Lisânımızda ekşeriyâ fetḫ ile kullanılır.
2. Kâmus-ı Osmânî	Mehmed Salâhî Bey	H. 1315 / M. 1897	‘aşk (C. 4, s. 139)	Aşlı ‘aynıñ kesriyledir.
3. Kâmus-ı Türkî	Şemseddin Sâmî	H. 1319 / M. 1901	‘aşk (s. 937)	Doğrusu ‘aynıñ kesriyledir.

4. Resimli Kâmus-ı Osmânî	Ali Seydi	H. 1333 / M. 1914	‘aşk (s. 684)	‘Aynı kesriyle de luğatdır.
5. Yeni Türkçe Lugat	M. Bahaeddin	1928	‘aşk (s. 478)	‘Arabcada ‘aynı kesriyledir.

Yeni Harfli Osmanlı Türkçesi Sözlükleri

1. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü	İsmail Parlatır	2009	‘aşk (s.112)	‘ışk bkz. ‘aşk (s. 674)
2. Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü	Mehmet Kanar	2010	aşk / ‘ışk (s. 771)	‘ışk>‘aşk
3. Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat	Ferit Devellioğlu	2013	‘aşk (s. 57)	Aşlı ‘ışkıdır.

Yabancı Sözlükler

1. Thesaurus Linguarum Orientalium, Turciace, Arabiace, Persiace Lexicon., C. II	Meninski, François Mesgnien	1680	‘ışk (s. 3170)	‘yşk
2. Dictionnaire Français-Turca L’usage Des Agents Diplomatiques et Consulaires, Des Commercants, Des Navigateurs	Thomas Xavier Bianchi	1843	‘ışk (s. 58)	vulg. ‘aşk

et Autres Voyageurs Dans le Levant					
3. Redhouse (Müntahabât-ı Lugat-ı Osmâniyye)	James W. Redhouse	1852-53	‘aşk (s. 26) ‘ışk (s. 162)	Bi-ma’nâhü eyzân (‘ışk)	
4. Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı	Andreas Tietze	2002	‘aşk (s. 218)	‘İşk ‘Arapça masdar, kelime başındaki liI- laI’ya dönüşmesi ‘Arapçanın diyalektlerinde olmuştur.	

Osmanlı Türkçesi üzerine yazılmış kitaplar incelendiğinde bazı kitapların Sülâsî Semâ’î Masdarlar bahsinde ‘aşk ya da ‘ışk sözcüğüne yer vermedikleri; bir kısmının ‘aşk kelimesini fâ’l vezninde kabul ettikleri görülmektedir. Bazılarının ise fâ’il ve mef’ül konularında ‘aşk kelimesinin hangi mastara dâhil olduğundan bahsetmeden ‘âşık ve ma’şuk şeklinde türemiş hâllerinden söz açtıkları fark edilmiştir. Sadece Muharrem Ergin (1997: 38), kelimenin hem ‘aşk hem de ‘ışk şeklindeki imlâsından söz etmektedir. Aşağıda söz konusu kitaplar, basım yılına göre tablo hâline getirilmiştir:

Tablo 2. Kelimenin Osmanlı Türkçesi Kitaplarındaki Kullanımı

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Bas. Yeri ve Yılı	Bölüm Adı	Kullanım Şekli	Masdarı
1. Eski Yazı Osmanlıca Dersleri I	Tuncer Gülensoy	1994	Sülâsî Semâ’î Masdarlar (s. 40) Fâ’ il ve Mef’ül Konusu (s. 243)	- ‘âşık ma’şuk	- Fâ’ il Mef’ül
2. Osmanlı Türkçesi Grameri	Faruk Kadri Timurtaş	1995	Sülâsî Semâ’î Masdarlar	-	-

(s. 108)					
3. Osmanlı Türkçesine Giriş I	Faruk Kadri Timurtaş	1996	Sülâsî Semâ'î Masdarlar (s. 128)	-	-
4. Osmanlıca Dersleri	Muharrem Ergin	1997	Sülâsî Semâ'î Masdarlar (s. 33-34) Fâ' il ve Mef' ül Konusu (s. 38)	‘âşık (‘aşk ve ‘ışk’tan)	Fâ' il Mef' ül
5. Osmanlı Türkçesi Kılavuzu	Hayati Develi	2013	-	-	-
6. Osmanlı Türkçesi Rehberi	Orhan Sakin	2013	Sülâsî Semâ'î Masdarlar (s. 202)	-	-
7. Osmanlı Türkçesi Grameri-II	Hayati Develi	2014	2. Ünite, Alıştırma (s. 39)	‘aşk>‘âşık, ma' şük	Fâ' il Mef' ül

Osmanlı dönemini ihtiva eden Almanca, Rumence, İngilizce yazılmış ve kelimenin telaffuzunu da içeren bazı gramer kitaplarında ‘aşk kelimesinin imlâsının kesin olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra değişikliğe uğradığı görülmektedir. Ancak Barker’ın her iki gramer kitabında da (1854a: 135; 1854b: 31) kelimenin ‘uşk imlâsı dikkat çekerken Vambery’nin (1901: 86) çalışmasında kelimenin aslî şeklinin tercih edilmesi önemlidir. Bu örnekler, kelimenin aslî şekli ile diğer imlâları arasında nöbetleşme olduğunu göstermektedir:

Tablo 3. Kelimenin Gramer Kitaplarındaki Kullanımı

Kitabın Adı	Müellifi	Tarihi	Sözcüğün İmlâsı	Telaffuz
1. Grammaire Turce	Arthur Lumley Davids	1836	‘ışk (s. 160)	‘Ichkineh, ağham: ‘İşkına ağam

2. The Turkish Interpreter or A New Grammar of the Turkish Language	Charles Boyd	1842	‘aşk (s. 257)	‘Ashkîñizeh itchiurem: ‘Aşkîñıza içiyorum.
3. A Practical Grammar of the Turkish Language: With Dialogues and Vocabulary	W. Burckhardt Barker	1854	‘uşk (s. 135)	‘üşhk: ‘uşk
4. A Reading Book of The Turkish Language With Grammar and Vocabulary	W. Burckhardt Barker	1854	‘uşk (s. 31)	‘ushk: ‘uşk
5. Türkische Grammatik, mit Paradigmen, Litteratur, Chrestomathie, und Glossar	August Müller	1889	‘aşk (s. 117)	‘aşq
6. A Practical Grammar of the Turkish Language (as Spoken and Written)	Charles Wells	1880	‘aşk (s. 195)	‘ashk
7. Türkische Konversations-Grammatik	Henry Jehlitschka	1895	‘aşk (s. 233)	Azqyñyza: ‘Aşkîñıza
8. Alt-Osmanische Sprachstudien, Mit Einem Azerbaizanischen Texte als	Hermann Vambery	1901	‘ışk (s. 86)	‘ışq

C. Farklı Yüzyıllarda İstinsah Edilmiş Metinlerde Aşk Kelimesinin İmlâsı: Kemâl Ümmî Divanı Örneği

XV. yüzyılda yaşamış olan Kemâl Ümmî'nin çeşitli kütüphanelerde 27 nüshası tespit edilmiş olan *Divan*'ı (Ünver 2002: 230) 'aşk kelimesini takip etmek için birtakım sebeplerden dolayı tercih edilmiştir. *Divan*'ın kütüphanelerde XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar tarihlenebilen el yazmaları olduğu gibi, söz konusu bu nüshalar harekelidir.

Çalışmaya dâhil edilen nüshalar, toplamda 14 olup istinsah tarihine göre sıralandığında kelimenin sadece XVII. yüzyıla ait bir nüshada hem 'aşk hem de 'aşk şeklinde harekelendiği görülmektedir. Öte yandan XVII. yüzyıla ait iki nüshada ve XIX. yüzyıla ait bir nüshada 'aşk yazımı dikkat çekmektedir. Buradan müstensihlerin kelimenin asıl imlâsına uymanın yanında zaman zaman telaffuzu da nüshaya yansıttıkları ve aynı metinde çift imlâ gösterdikleri sonucuna varılabilir.

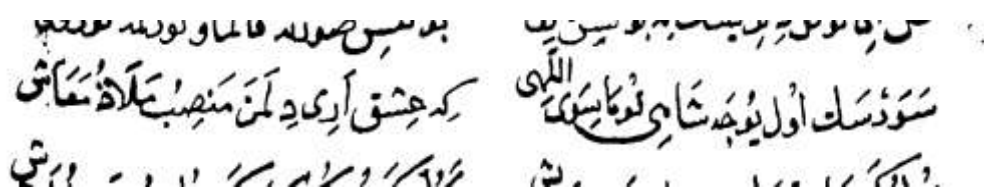
Diğer nüshalarda hatta XX. yüzyıl nüshalarında bile 'aşk imlâsı mevcut değildir. Bu durum, müstensihlerin metinleri istinsah ederlerken metnin önceki imlâsına sadık kalmaları ile açıklanabilir. Yani kelimenin Kemâl Ümmî dönemindeki imlâsı daha sonra istinsah edilen nüshalarda da kendini korumuştur:

Tablo 4. Kelimenin Kemâl Ümmî Divanı'ndaki İmlâsı

Kütüphane	Arşiv Numarası	Müstensih	İstinsah Tarihi	İmlâ
1. Milli Kütüphane	06 Mil Yz B 167	Mustafa b. Mehmed	H. 928 / M. 1521-1522	'aşk
2. Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 1887	-	H. 1028 / M. 1618-1619	'aşk
3. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.	Düğümlü Baba 416	Mahmud bin Muhammed	H. 1033 / M. 1623-1624	'aşk
4. Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 3674 /1	-	H. 1051 / M. 1641-1642	'aşk / 'aşk
5. Milli Kütüphane	06 Mil Yz FB 218	İmâm-zâde Ahmed b. Mehmed	H. 1095 / M. 1683-1684	'aşk
6. Kütahya Vahid Paşa İl	43 Va 628	-	H. 1201 / 1786-1787	'aşk

Halk Kütüphanesi				
7. Milli Kütüphane / Adnan Ötügen	06 Hk 1145	Hacı Bekir Safmânî	H. 1229 / M. 1813-1814	‘ışk
8. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.	Pertev Paşa 415	Halil Şukratî	H. 1244 / M. 1828-1829	‘ışk
9. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.	Yazma Bağışlar 5799	-	H. 1250 / M. 1834-1835	‘aşk
10. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.	Yazma Bağışlar 5504	-	H. 1263 / M. 1846-1847	‘ışk
11. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.	Yazma Bağışlar 4810 / 1	-	H. 1273 / M. 1856-1857	‘ışk
12. Milli Kütüphane	06 Mil Yz 3754	Ebu Bekir Zeki b. Abdulvahab	H. 1290 / M. 1873-1874	‘ışk
13. Milli Kütüphane / Adnan Ötügen	06 Hk 2554	-	H. 1321 / M. 1903-1904	‘ışk
14. Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 7865	Lutfî	H. 1328 / M. 1910-1911	‘ışk

Nüshalarda ‘aşk kelimesinin imlâsı, yüzyıllara göre şöyle seyretmektedir:

Fotoğraf 1. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 167. Müstensih: Mustafa b. Mehmed. İstinsah Tarihi: H. 928 / M. 1521-1522.

Severseñ ol yüce şâhı ço mâ-sivâ'llâhı

Ki 'ışk eri dilemez manşib u ma'ād u ma'āş *Divan*, vr. 26b

Fotoğraf 2. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1887. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1028 / M. 1618-1619.

Bu 'ışkı dut delil ol dost iline

Ço şu hırşıla zehrin(den) ejdehādur *Divan*, vr. 24b

Fotoğraf 3. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dügümlü Baba 416. Müstensih: Mahmud bin Muhammed. İstinsah Tarihi: H. 1033 / M. 1623-1624.

Başına bir 'aşk sevdâ gelenüñ şanuğıdur

Beñzi şaru gözi yaşlu dañı bağı başına *Divan*, vr. 9a

Fotoğraf 4. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3674 / 1. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1051 / M. 1641-1642.

'ışkla cānın viren 'uşşākıçün

Bî-nişān dizāruña müştākıçün *Divan*, vr. 7a

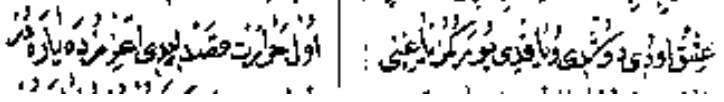
Ol 'aşk-ı şafā ravzasınıñ bülbülidür hem

Ol luţf-ı vefā gülşeninüñ tāze gülidür *Divan*, vr. 27b

Fotoğraf 5. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 218. Müstensih: İmâm-zāde Ahmed b. Mehmed. İstinsah Tarihi: H. 1095 / M. 1683-1684.

Senüñile saña irgür İlâhî

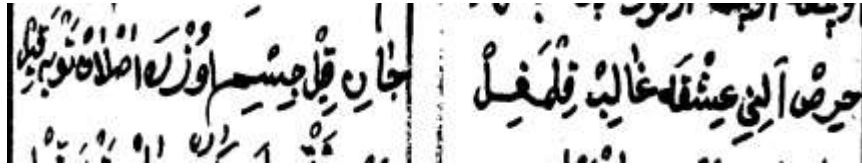
Mecâzî ‘aşkıımı el vir İlâhî *Divan*, s. 28

Fotoğraf 6. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 628. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1201 / 1786-1787.

‘Işk odı düşdi vü yaqdı yüregümüz yağını

Ol hârâret kaçdı imdi ağzımızda yaradur *Divan*, vr. 18a

Fotoğraf 7. Milli Kütüphane, Adnan Ötügen, 06 Hk 1145. Müstensih: Hacı Bekir Safmânî. İstinsah Tarihi: H. 1229 / M. 1813-1814.

Hırş elini ‘ışka gâlib kıлмаğıl

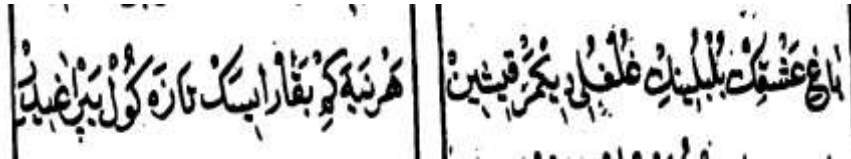
Cânı kıl cism üzre aşlan tevbe kıl *Divan*, vr. 43a

Fotoğraf 8. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertev Paşa 415. Müstensih: Halil Şukratî, H. 1244 / M. 1828.

‘Işk odı düşdi vü yaqdı yüregimüz yağını

Ol hârâret kaçdı idi ağzımızda yaredür *Divan*, vr. 15b

Fotoğraf 9. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 5799. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1250 / M. 1834-1835.

Bâğ-ı ‘aşkıñ bülbüliniñ gulgülü diñmez kışın

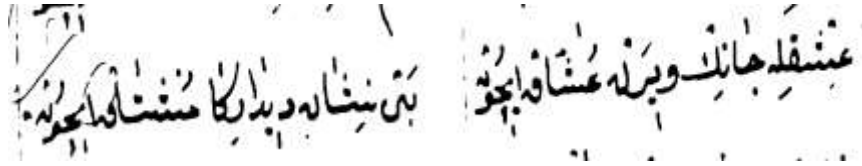
Her neye kim baqar iseñ taze gül yaprağıdır *Divan*, vr. 41b

Fotoğraf 10. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 5504. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1263 / M. 1846-1847.

‘Işk-1 ‘ākil cān u dil bünyādı bākī qalısar

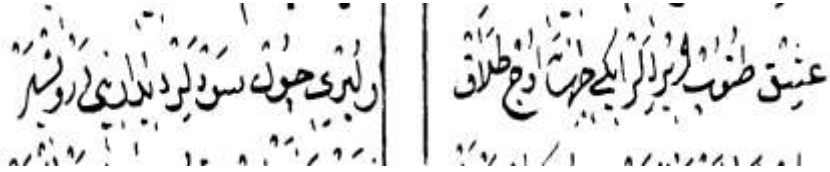
Yoksa muhkem bād-ı hāk u āb-ı nār olmaz kişi *Divan*, vr. 45b

Fotoğraf 11. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4810 / 1. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1273 / M. 1856-1857.

‘Işkıla cāniñ viren ‘uşşāk için

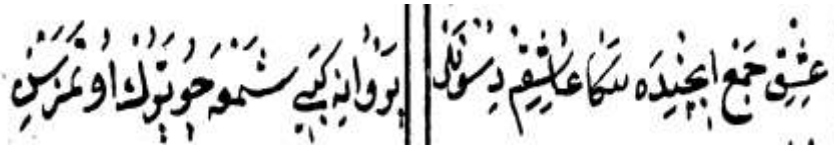
Bî-nişān dīdārına müştāk için *Divan*, vr. 5b

Fotoğraf 12. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz 3754. Müstensih: Ebu Bekir Zeki b. Abdulvahab. İstinsah Tarihi: H. 1290 / M. 1873-1874.

‘Işk tutup virdiler iki cihāna üç çalāk

Ol biri çün sevdiler dīdārını dervişler *Divan*, vr. 21a

Fotoğraf 13. Milli Kütüphane, Adnan Ötügen, 06 Hk 2554. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1321 / M. 1903-1904.

‘Işk-1 cem‘ içinde saña ‘āşık mı disünler

Pervāne gibi şem‘ a çü perrün utamazsın *Divan*, vr. 84a

Fotoğraf 14. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7865. Müstensih: Lutfî. İstinsah Tarihi: H. 1328 / M. 1910-1911.

Şu deñlü ‘ışkı ikrârile tıldı

Ki hergiz içime inkâr ŝıgıtmaz *Divan*, s. 37

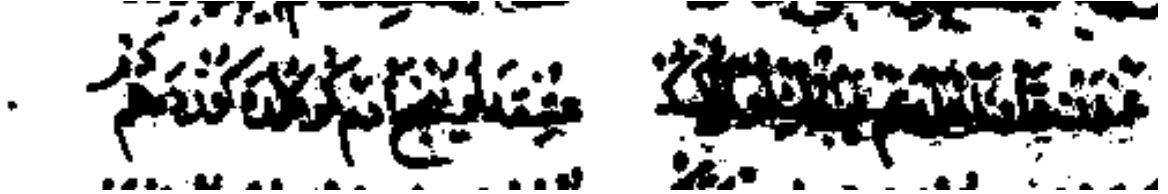
Ç. İstinsah Tarihi Belli Olan Bazı Metinlerde Kelimenin İmlâsı

XVI. yüzyıldan itibaren harekeli metinler ve daha önce bahsi geçen sözlükler takip edildiğinde görülmektedir ki başlangıçta ‘ışk olarak harekelenen kelime, XIX. yüzyılda kırılmaya uğrayarak bugünkü imlâsına (‘aşk) kavuşmuştur:

Tablo 5. Kelimenin Çeşitli Metinlerde Yer Alan İmlâsı

Kütüphane	Arşiv Numarası	Müstensih	İstinsah Tarihi	İmlâ
1. Milli Kütüphane	06 Mil Yz FB 336	Hatib Mahmud	H. 949 / M. 1542-1543	‘ışk
2. Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 8628	Mustafa b. Çelebi b. Ak Mustafa	H. 979 / M. 1571	‘ışk
3. Milli Kütüphane	06 Mil Yz FB 209	-	H. 1069 / M. 1658	‘ışk
4. Milli Kütüphane	06 Hk 2073 / 1	Tuzlalı Hasan Efendi	H. 1181 / M. 1766	‘ışk
5. Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 3306	Hasan Vasfî	H. 1255 / M. 1838	‘aşk
6. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	Galata Mevlevihanesi 260	-	H. 1256 / M. 1840-1841	‘aşk
7. Milli Kütüphane	06 Mil Yz FB 457 / 2	Süleyman Bahrî b. Ahsanavî b. Nu'mân	H. 1276 / M. 1858	‘aşk
8. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	Hüdâî Efendi, 1094	-	H. 1286 / M. 1869	‘aşk

9. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	Yazma Bağışlar 2925	-	H. 1287 / M. 1870- 1871	‘aşk
---	------------------------	---	----------------------------	------

Fotoğraf 1. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 336. Müstensih: Hatib Mahmud. İstinsah Tarihi: H. 949 / M. 1542-1543.

Ėamdan kan ağladuĖum ‘aceb itmek olmaz eksük

‘Işka oyuncuğ edem gönülde gör de hem de Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrîn*, vr. 23a

Fotoğraf 2. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8628. Müstensih: Mustafa b. Çelebi b. Ak Mustafa. İstinsah Tarihi: H. 979 / M. 1571.

‘Işk yolında ol ki şadıķdur

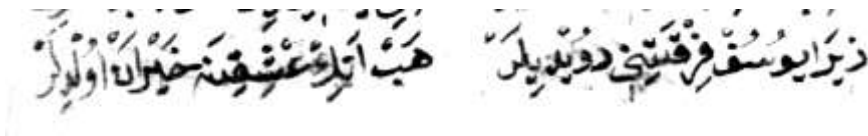
Da‘vî-i şabr aña ne lâyıķdur Hamdullah Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ*, vr. 38b

Fotoğraf 3. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 209. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1069 / M. 1658.

‘Işkıyla buna revâķ-ı gerdün

Hem cümle mükevvenât ü binâ Ca‘ferî Baba, *Divan*, vr. 12b

Fotoğraf 4. Milli Kütüphane, 06 Hk 2073 / 1. Müstensih: Tuzlalı Hasan Efendi. İstinsah Tarihi: H. 1181 / M. 1766.

TİDSAD

Zira Yûsuf firkatini duydılar

Heb anıñ 'ışkına hayrân oldılar Nâhifî, *Yûsuf u Züleyhâ*, vr. 18b

زَاهِدَةً كُلَّ عَشِيَّةٍ أَوْ مِ عَارِ أَيْدِي
تَوْحِيدِيَّةٍ عَشَقِكَ إِنِّكَ أَرَانِي

Fotoğraf 5. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3306. Müstensih: Hasan Vasfî. İstinsah Tarihi: H. 1255 / M. 1838.

Zâhida gel 'aşka uy 'âr eyleme

Tevhidine 'aşkıñ inkâr eyleme Eşrefoğlu Rûmî, *Divan*, vr. 3a

تَاوُهِجْرَانِهٖ نِيْمَجَهٗ صَبْرًا يَلْسُوْتُ
أَتَشِّ عَشَقِي بَعْرِي قَلْبِي كَبَابُ

Fotoğraf 6. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi 260. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1256 / M. 1840-1841.

Nâr u hicrâna nice şabr eylesün

Âteş-i 'aşk bağrını kıldı kebâb *Divan-ı Zâfî*, vr. 3b

رِجَامُ بُوْدُرٍ أَوْ يُؤُوبُ دِنِكْلِيَانْدُرُ
صَفَا سِنْدَانِ كَلَلْدَرِ عَشَقْدَانْدُرُ

Fotoğraf 7. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 457 / 2. Müstensih: Süleyman Bahrî b. Ahsanavî b. Nu'mân. İstinsah Tarihi: H. 1276 / M. 1858.

Ricâm budur okuyup dinleyenler

Şafâsından geleler 'aşka anlar Niyâzî Mısırî, *Divan*, vr. 30b

اَيْنَ صِدْقٍ وَصِفَا حُرِّيَّةٍ
دَخِي شَاؤُ حُسَيْنِ عَشَقِنَهٗ يَانِ
جَنَابِ مُجْتَبَا شَوْقِيْنَهٗ يَارَبِّ
مَحَبَّةِ حُرِّيَّةٍ مَعْصُومَانِ نُوْرُ

Fotoğraf 8. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, 1094. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 10 Şaban 1286 / M. 15 Kasım 1869.

Cenâb-ı Müctebâ şevkına yâ Rab

Daği şâh-ı Hüseyin ‘aşkına yâ Rab

Âbid, *Kisâ-nâme*, vr. 7a

Fotoğraf 9. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2925. Müstensih: -. İstinsah Tarihi: H. 1287 / M. 1870-1871.

Ṭālibem ṭālib-i ‘aşkam ağlaram kārım lezīz

‘Āşık-ı dīvānelikdir tarz u eṭvārım lezīz Erzincânî Şemsî Hayâlî, *Divan*, vr. 7b

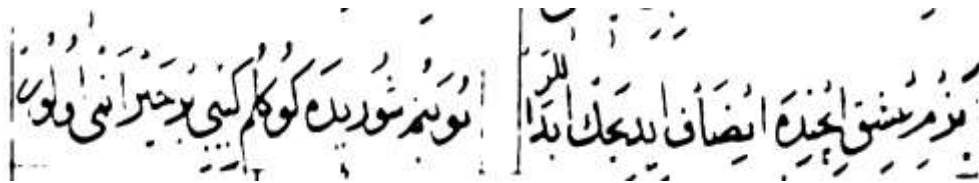
D. İstinsah Tarihi Belli Olmayan Bazı Metinlerde Kelimenin İmlâsı

Harekeli metinler içinde yer alan bu metinlerin telif ya da istinsah tarihleri nüshalarda kayıtlı olmasa da eserlerin müelliflerine bakıldığında eserin kaleme alınma tarihlerinden yola çıkarak ‘aşk kelimesinin imlâsına ilişkin bir fikre varmak mümkün olmuştur.

Tablo 6. *Bazı Metinlerde Kelimenin İmlâsı*

Kütüphane	Eser ve Arşiv Numarası	Müellif	Müellifin Ölüm Tarihi	İmlâ
1. Milli Kütüphane	Divan 06 Mil Yz A 3433	Hayretî Mehmed Çelebi Vardârî	H. 941 / M. 1534	‘ışk
2. Milli Kütüphane	Hadîkatü’s-Sü’edâ 06 Mil Yz A 7455	Fuzûlî Mehmed b. Süleymân Bağdâdî	H. 963 / M. 1555	‘aşk
3. Milli Kütüphane	Şâh u Gedâ 06 Mil Yz A 5365	Dukâgin-zâde Yahyâ Bey Taşlıcalı	H. 986 / M. 1578	‘aşk

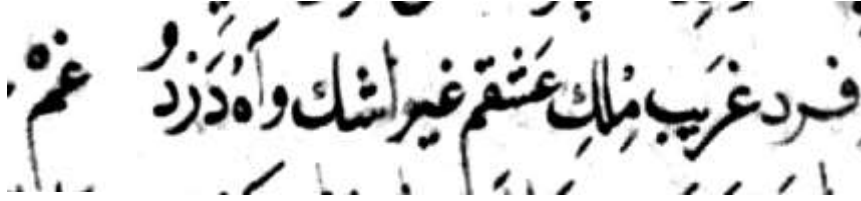
Fotoğraf 1. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3433.

Bezm-i ‘ışk içinde inşâf idecek abdâllar

Bu benüm şūrîde gönülüm gibi bir hayrânı olur Hayretî, *Divan*, vr. 14a

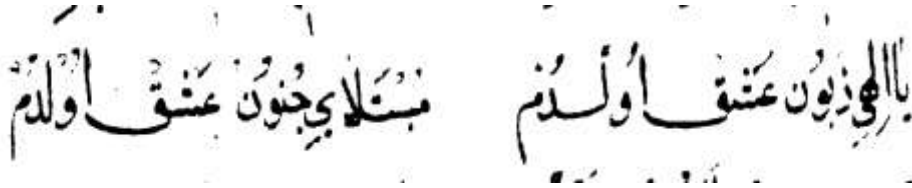
Fotoğraf 2. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7455.

...Ferd Ğarīb-i mülk-i ‘aşkam ğayr eşk ü āh u derd ü ğam...

Fuzûlî, *Hadîkatü’s-Sü’edâ*, vr. 21a

Fotoğraf 3. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5365.

Yâ İlâhî zebûn-ı ‘aşk oldum

Mübtelâ-yı cünûn-ı ‘aşk oldum Yahyâ Bey, *Şâh u Gedâ*, vr. 5a

E. Metin Çalışmalarında Aşk Kelimesinin Durumu

Metin neşrini içeren *Divan*’lar incelendiğinde söz konusu kelime ile ilgili herhangi bir birliğin olmadığı görülmektedir. Eserin telif tarihi ya da istinsah tarihi gözetilmediği için kelimenin imlâsı hakkında bir ikilem yaşanmaktadır. Bu durumun birkaç sebebi olabilir: Mesela eserin tek nüshası üzerinde çalışan araştırmacı, metin harekeli olmadığı için kelimenin telaffuzdaki biçimini (‘aşk) tercih etmiş olabilir. Eserin birden fazla nüshası olması durumunda da her iki imlâyaya rastlansa bile yine araştırmacının yaygın biçime yönelmiş olması mümkündür. Osmanlı metinlerinin genellikle harekesiz oluşu, araştırmacıların kelimenin imlâsı üzerine bir karara varamamaları, metnin yüzyılını göze almadan kelimeye yaklaşmaları ‘ışk yerine ‘aşk biçiminin kullanılmasının ana sebepleri olarak kabul edilebilir. Bu durumda “Çeviri-yazı metinlerde kelimenin hangi biçimi kullanılmalıdır?” sorusunun cevabı aranmalıdır. Kelimenin imlâsına dair öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Eğer metin harekeli ise müellif ya da müstensihnin tercihinine uyulmalıdır.

2. Harekesiz bir metin üzerinde çalışılıyorsa eserin telif ya da istinsah tarihi gözetilmeli ve ‘ışk > ‘aşk değişiminin XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandığı göz önüne alınarak kelimenin aslına sadık kalınmalıdır.

3. Harekeli metinde her iki imlâ da görülüyorsa metnin telif ya da istinsah tarihine göre seçim yapılmalı ve imlâ tercihinine ilişkin bilgi verilmelidir.

SONUÇ

‘Aşk kelimesinin tarihî seyri; sözlük, gramer ve harekeli metinlerden takip edilebildiği kadarıyla şöyledir:

1. 1890-1928 tarihleri arasına ait eski harfli Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde müellifler,

kelimenin aslının aynın kesriyle (‘ışk) olduğunu belirtmekle birlikte madde başlarında ‘aşk imlâsını kullanmışlardır. Bu da XIX. yüzyılın ikinci yarısında kelimenin ‘aşk imlâsının yaygın olduğunu göstermektedir.

2. 1680, 1843 ve 1852 tarihlerinde yayımlanmış Latince, Fransızca ve İngilizce sözlüklerde sırasıyla ‘ışk, ‘ışk / ‘aşk ve ‘aşk imlâları kelimenin XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru gerçekleşen değişimini sergilemektedir.

3. Yeni harfli Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde de kelime, madde başlarında ‘aşk imlâsıyla tercih edilmiş ancak kelimenin asıl imlâsına vurgu yapılmıştır.

4. 1836-1901 yılları arasında yabancı araştırmacıların yayımladığı gramer kitaplarında kelimenin ‘ışk>‘aşk değişimini, Osmanlı dönemine ait ve telaffuzları verilmiş metinlerden takip etmek mümkündür. Kelimenin Barker’ın 1854 tarihli her iki gramer kitabında da ‘uşk imlâsı dikkat çekerken 1901 tarihli Vambéry’nin çalışmasında kelimenin aslî şeklinin tercih edilmesi önemlidir. Bu örnekler, kelimenin aslî şekli ile diğer imlâları arasında nöbetleşme olduğunu göstermektedir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmış diğer çalışmalarda değişimin söz konusu dönemde tamamlandığı görülmektedir.

4. Osmanlı Türkçesi ders kitaplarında kelime, Sülâsî Semâ’î masterlardan herhangi birine (fâ’l ya da fî’l) dâhil edilmeden sadece fâ’il ve mef’ûl konularında mevzubahis edilmiştir.

5. *Kemal Ümmî Divanı*’nın harekeli 14 nüshası incelendiğinde ‘aşk kelimesinin imlâsında çeşitlilik olduğu görülür. XVII. yüzyıla ait nüshada kelimenin hem ‘aşk hem de ‘ışk imlâsı mevcuttur. İki XVII. yüzyıl nüshasında ve bir XIX. yüzyıla ait nüshada ‘aşk imlâsı dikkat çekmektedir. Geri kalan nüshalarda hatta XX. yüzyıl nüshasında bile kelime ‘ışk olarak kullanılmıştır. Tüm bunlardan çıkan sonuç, müstensihlerin metinleri istinsah ederlerken metnin önceki imlâsına sadık kaldıkları fakat XVII. yüzyılda kelimenin değişiminin başladığı yönündedir.

6. XVI. yüzyıldan itibaren tarihlenen harekeli metinler takip edildiğinde görülmektedir ki başlangıçta ‘ışk olarak harekelenen kelime, XIX. yüzyılda kırılmaya uğrayarak bugünkü imlâsına (‘aşk) kavuşmuştur.

7. Bazı çeviri-metin çalışmalarında kelimenin imlâsına dair çeşitli kullanımların olduğu görülmektedir. Birtakım çalışmalarda ‘aşk, bazılarında ‘ışk, kimilerinde ise hem ‘aşk hem de ‘ışk imlâsının tercih edilmesi söz konusudur. Bu sebeple araştırmacıların kelimenin imlâsında kararsız kaldıkları ya da kelimenin ya aslî şeklini ya da yaygın kullanımını yeğledikleri sonucuna varılabilir.

KAYNAKLAR

- Âbid. *Kisâ-nâme*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Hüdâî Efendi. No. 1094. vr. 7a.
- Altun, Hilal Oytun (2012). “Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları”. *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32: 55-71.
- Barker, W. Burckhardt (1854a). *Practical Grammar of the Turkish Language With Dialogues and Vocabulary*. London: Bernard Quaritch, Oriental and Philological Bookseller.
- (1854b). *A Reading Book of The Turkish Language With Grammar and Vocabulary*. London: James Madden.
- Bianchi, Thomas Xavier (1843). *Elsine-i Fransaviyye ve Türkiyyenin Lugatı, C. I. (Dictionnaire Francais-Turc A L’usage Des Agents Diplomatiques Et Consulaires, Des Commerçants, Des Navigateurs Et Autres Voyageurs Dans le Levant)*. Paris: Typographie De Mme Ve Dondey-Dupre.
- Boyd, Charles (1842). *The Turkish Interpreter or A New Grammar of the Turkish Language*. Paris: Firmin Didot Freres; London: Smith Elder.
- Buran, Ahmet (2001). “Yabancı Diller Karşısında Türkçe”. *Türk Yurdu-Türkçeye Saygı* 21: 79-82.
- Ca’ferî Baba. *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz FB. No. 209. vr. 12b.
- Davids, Arthur Lumley (1836). *Kitâbü’l-İlmü’n-Nâfi’ fi Tahsil-i Sarf u Nahv-ı Türkî, Grammaire Turce*. Çev. Madame Sarah Davids. London: W. E. Allen & Company.
- Develi, Hayati (2013). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- (2014). *Osmanlı Türkçesi Grameri II*. Ed. Muda Duman, Halit Biltekin. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Duman, Musa (1999). “Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i / e Meselesine Dair”. *İlmî Araştırmaları* 7: 65-104.
- (2008a). “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”. *Makaleler, Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*: 9-20. İstanbul: Kesit Yayınları.
- (2008b). “Klasik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili”. *Makaleler, Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*: 189-212. İstanbul: Kesit Yayınları.
- (2008c). “Bazı Çeviri Yazılı Metinlerdeki Çok Şekilli Kelimelerin Değerlendirilmesi”. *Makaleler, Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*: 175-188. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Durmuş, Oğuzhan (2004). “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 26: 1-21.
- Ercan, Özlem (2014). *Sâfi Divanı*. Bursa: Gaye Kitabevi.

- Ergin, Muharrem (1997). *Osmanlıca Dersleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erzincânî Şemsî Hayâlî, *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Yazma Bağışlar. No. 2925. vr. 7b.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz A. No. 3306. vr. 3a.
- Fuzûlî, *Hadikatü's-Sü'edâ*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A. No. 7455. vr. 21a.
- Gülensoy, Tuncer (1994). *Eski Yazı Osmanlıca Dersleri I*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gümüş, Kudret Safa (2014). "İbn-i Abbâs'tan Rivâyet Edilen Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesinin Nüshaları ve Nüshalardan Hareketle Eserin Değerlendirilmesi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 / 1: 244-255.
- Hamdullah Hamdî. *Yûsuf u Züleyhâ*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz A. No. 8628. vr. 38b.
- Hayrefî, *Divan*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A. No. 3433. vr. 14a.
- Hisâlî. *Divan*. Edirne (Selimiye) İl Halk Kütüphanesi. No. 2119. vr. 16b, vr. 23a.
- İpek, Birol (2009). "Alıntı Sözcüklerde Ses Değişimleri ve Elazığ İli Ağzları Örneği". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4 / 8: 1558-1573.
- Jehlitschka, Henry (1895). *Türkische Konversations-Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Kanar, Mehmet (2010). *Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2008). "Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3 / 6: 449-470.
- _____ (2016). "Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim I: Arapça ve Farsça Kelimeler". *Dil Araştırmaları* 18: 103-124.
- Kemâl Ümmî, *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz B. No. 167. vr. 26b.
- _____ *Divan*. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi. 43 Va. No. 628. vr. 18a.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz. No. 3754. vr. 21a.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz A. No. 1887. vr. 24b.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz A. No. 3674 / 1. vr. 7a, vr. 27b.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz A. No. 7865. s. 37.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz FB. No. 218. s. 28.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. Adnan Ötügen. 06 Hk. No. 1145. vr. 43a.
- _____ *Divan*. Milli Kütüphane. Adnan Ötügen. 06 Hk. No. 2554. vr. 84a.
- _____ *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Dügümlü Baba. No. 416. vr. 9a.

- _____ *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Pertev Paşa. No. 415. vr. 15b.
- _____ *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Yazma Bağışlar. No. 5799. vr. 41b.
- _____ *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Yazma Bağışlar. No. 5504. vr. 45b.
- _____ *Divan*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Yazma Bağışlar. No. 4810 / 1. vr. 5b.
- Kılıç, Filiz ve Tuncay Bülbül. (2006). “Erdebil Dergâhı’nın Anadolu Aleviliğindeki Yeri ve Erdebil Dergâhı’nda Uygulanan Bazı Dinsel Pratikleri İçeren Bir Risale”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 39: 9-20.
- Meninski, François Mesgnien (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turciace, Arabiace, Persiace Lexicon*. C. II, Viennae: F. Meninski.
- Müller, August (1889). *Türkische Grammatik, mit Paradigmen, Litteratur, Chrestomathie, und Glossar*. Berlin: H. Reuther; New York: B. Westermann & Co.
- Nâhîfî, *Yûsuf u Züleyhâ*. Milli Kütüphane. 06 Hk. No. 2073 / 1. vr. 18b.
- Niyâzî Mısrî, *Divan*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB. No. 457 / 2. vr. 30b.
- Parlatır, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Yargı Yayınevi.
- Redhouse, James W. (2016). *Müntahabât-ı Lugat-ı Osmâniyye*. Haz. Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz. Ankara: TDK.
- Sakin, Orhan (2013). *Osmanlı Türkçesi Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrîn*. Milli Kütüphane. 06 Mil Yz FB. No. 336. vr. 23a.
- Tietze, Andrea (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. C. I. İstanbul-Wien: Simurg Yayıncılık.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1995). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- _____ (1996). *Osmanlı Türkçesine Giriş I*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tulum, Mertol (2002). “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türkler*. 921-966. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ünver, İsmail (2002). “Kemâl Ümmî”. *DİA*. C. 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 229-230.
- Vambéry, Hermann (1901). *Alt-Osmanische Sprachstudien, Mit Einem Aserbaizanischen Texte als Appendix*. Leiden: Buchhandlung und Druckerei, E. J. Brill.
- Wells, Charles (1880). *A Practical Grammar of the Turkish Language (as Spoken and Written)*. London: Bernard Quaritch.
- Yahyâ Bey, *Şâh u Gedâ*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A. No. 5365. vr. 5a.
- Zâtî, *Divan-ı Zâtî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Galata Mevlevihanesi. No. 260. vr. 3b.